

Robert Sawa

Świątynie parafii Zgłobień w świetle staropolskich akt wizytacyjnych

Rocznik Kolbuszowski 14, 287-291

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Świątynie parafii Zgłobień w świetle staropolskich akt wizytacyjnych

Tematem niniejszej pracy będzie historia kościołów parafii Zgłobień i ich wyposażenia, bez uwzględnienia zewnętrznych zabudowań administracyjnych i gospodarczych: plebania, domy kierownika szkoły i wikariuszy, cmentarz, stawy, sady, ogrody, grunty orne itp. Podkreślić przy tym należy, iż mimo zachowania stosunkowo licznych archiwaliów odnoszących się do parafii Zgłobień, przechowywanych w zasobach Archiwum Metropolitalnego w Krakowie, informacje na temat substancji materialnej kościołów zgłobieńskich nie są zbyt rozbudowane.

Na wstępie wypada powiedzieć słów kilka na temat funkcjonowania parafii Zgłobień od czasów najdawniejszych do końca I Rzeczypospolitej¹. Powstała ona najprawdopodobniej w drugiej połowie XIV w. jako fundacja rycerska, wymieniana w roku 1513 jako parafia wchodząca w skład dekanatu dębickiego (pilzneńskiego, zw. też leśnym)², a od 1595 – dekanatu ropczyckiego.

Według zapisów archiwalnych w okresie staropolskim (do czasu rozbiorów) urząd proboszcza w Zgłobniu sprawowało co najmniej szesnastu kapłanów: Stanisław z Iłży (1529), Marcin Radleński (1565), Jakub Szczepanowski (ok. 1595-1616), Plunicki (1618), Wojciech Radziszewski

¹ Funkcjonowanie parafii Zgłobień w ramach Archidiecezji Sąddeckiej w dawnej Polsce opisał B. Kumor w opartym na bogatych materiałach źródłowych opracowaniu *Archidiecezja Sąddecka. Opracowanie materiałów źródłowych do atlasu historycznego Kościoła w Polsce*, ABMK 8(1963), s. 271-304, zwł. s. 290, a także 9(1964), s. 93-286, zwł. s. 243. Na temat wsi Zgłobień zob. też *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i Litwy*, t. XIV, s. 581; współcześnie monografię wsi i parafii opracował B. Dziedzic, *Zarys dziejów wsi Zgłobień do 1918 roku*, Rzeszów 1994, mps.

² Utworzony prawdopodobnie za rządów bpa Nankera (1320-1327). Por. Archiwum Kapituły Metropolitalnej w Krakowie, *Regestrum contributionis per unum fertorem a marca argenti ad clerum a. D. 1513*, k. 63-66.

(1630-1664), Florian Sadowski (ok. 1664), Mikołaj Suchocki (20 XII 1665 – 1683), Kasper Suchocki (?), Stanisław Łącki (?), Filip Pruski (26 I 1699 – 1717), Andrzej Pruski (28 V 1717 – 21 XI 1725), Jakub Barczewski (15 V 1726 – 1739), Jan Kalinowski (od 20 V 1737), Franciszek Petrykowski (do 1743), Antoni Popławski (12 VIII 1743 – po 1749) i Wojciech Surowiński (8 V 1763 – po 1776)³.

Właścicielami wsi i kolatorami parafii Zgłobień byli kolejni właściciele okolicznych dóbr: Jarosławscy, Ciecierscy, Lubomirscy, Starzyńscy i Straszewscy.

Spośród zachowanych przekazów archiwalnych na temat początków parafii należy wymienić tzw. falsyfikat zgłobieński aktu erekcyjnego, wydany rzekomo w dn. 25 lipca 1313 r., w którym wymienia się niejakiego Pethrassiusa Brandysza (Piotra Brandysa)⁴. Wprawdzie według ustaleń badaczy (F. Piekosiński, W. Kętrzyński, B. Kumor) nie jest on dokumentem wiarygodnym, został bowiem sporządzony dopiero w wieku XVIII na potrzeby władz austriackich, można wszakże dopatrywać się w nim echa tradycji istnienia parafii zgłobieńskiej już w pierwszej połowie XIV wieku.

Powstanie pierwotnego budynku kościoła w Zgłobniu, wymianego w kolejnych wizytacjach kościelnych jako drewniany (*ecclesia lignea*) i mający wezwanie św. Andrzeja, datuje się na wiek XIV⁵.

Liber Beneficiorum Dioecesis Cracoviensis Jana Długosza poświadcza istnienie w wieku XV wsi Zgłobień Stara (*Zgłobien Antiqua*) i Zgłobień Nowa (*Zgłobien Nova*)⁶.

W XVI wieku dziedzicznym właścicielem wsi, wymienianym w najwcześniejszych zachowanych aktach wizytacji diecezji krakowskiej bpa krakowskiego Filipa Padniewskiego z roku 1565 (*Liber visitationis Ecclesiarum in civitate ac Dioecesi Cracoviensi existentium, autoritate Ill^{mi} ac R^{mi} domini domini Philippi Padniewski, Dei gratia episcopi Cracoviensis*), był Spytek Jarosławski herbu Leliwa, mający prawo patronatu świątyni. Ówczesny proboszcz, magister sztuk wyzwolonych Marcin Radleński, miał do pomocy dwóch wikarych – Jakuba i Wawrzyńca z Ropczyc; cmentarz

³ Por. S. Zych, B. Walicki, *Dzieje parafii pod wezwaniem świętego Andrzeja Apostoła w Zgłobniu, ok. 1313-2013*, Lublin 2013, s. 321 (Aneks).

⁴ Dokument ten został zakupiony, przypuszczalnie w dobrej wierze, przez proboszcza zgłobieńskiego za sumę 6 dukatów od fałszerza S. Morawskiego, por. *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, wydał F. Piekosiński, Kraków 1886, t. II, s. 293, dokument DCXIX; analiza dokumentu, por. W. Gwoździcki, *Dzieje miasteczka i parafii Czudec*; zob. też: S. Zych, B. Walicki, 16-17.

⁵ Na temat dziejów kościoła i parafii w Zgłobniu w okresie staropolskim zob.: S. Zych, B. Walicki, s. 25-46.

⁶ Zob. t. 2, s. 280.

był wówczas ogrodzony, kościół dobrze zadaszony, woda do chrztu czysta, komunikanty w cyborium i krzyżmo przechowywano w sposób właściwy, a na wyposażeniu kościoła znajdowały się, księgi niezbędne do odprawiania obrzędów Mszy św., pięć kielichów, trzy krzyże i srebrna monstrancja.

W roku 1595 parafia zgłobieńska obejmowała wsie: Zgłobień, Wołę Zgłobieńską, Niechobrz i Błądową (dzisiejsza Błądowa). Prawo patronatu w tym okresie należało do kasztelanki krakowskiej Anny Sieniawskiej. Kościół miał wówczas strop deskowany, ściany czyste, okna niekompletne, pośrodku wizerunek Ukrzyżowanego i – co znamienne – organy (*organum*). Stan dachu świątyni oceniano na umiarkowanie dobry. Znajdowały się tu cztery murowane, konsekrowane ołtarze (pieczęć jednego z nich była naruszona w wyniku pożaru) i dwa ołtarze przenośne (w tym jeden uszkodzony).

W kościele przechowywano zespół ośmiu korporałów z palkami, puryfikaterze, zasłony, tradycyjne cztery pary kandelabrow, w tym jeden cynowy, pozostałe drewniane, a także starodawnej proveniencji kadzielnicę z mosiądzu (lub miedzi). Drewniane cyborium (tabernakulum), czyste i solidnie zamykane, zawierało drewnianą, polichromowaną szkatułę z dwoma naczynkami – srebrnym i cynowym do przechowywania komunikantów. Przed cyborium płonęła wieczna lampka. W kamiennej chrzcielnicy znajdowała się spiżowa misa z wodą święconą. Księgi metrykalne (chrztów i związków małżeńskich) prowadzono w sposób właściwy (*ordinate*). Kościół posiadał pięć kielichów srebrnych, w tym jeden połączony, a także trzy krzyże (z tego dwa połączone, niemal wszystkie jednak uszkodzone), jeden pacyfikał w formie krzyża, srebrną monstrancję i parę ampułek ze srebra. Na wyposażeniu ówczesnego kościoła pozostawało również jedenaście ornatów.

Pewne zaniedbania w zakresie stanu kościoła stwierdzają akta kolejnych wizytacji biskupich – z roku 1603 (przeprowadzona za rządów bpa Bernarda Maciejowskiego przez prepozyta i dziekana mieleckiego Jakuba Ołtarzewkiego) i 1608 roku, wspominające o pokrytych pajęczyną ścianach świątyni i częściowo wybitych oknach (w zaleceniach wizytacyjnych sugeruje się częstsze omiatanie z kurzu sufitu i ścian kościoła). Stwierdza się w tym okresie obecność w świątyni wizerunku Ukrzyżowanego, dwóch kandelabrow – drewnianego i żelaznego, organów, ambony przy południowej ścianie kościoła, brak konfesjonałów i opłakany stan ceglanej posadzki (zalecano jej uzupełnienie). Do ówczesnego kościoła prowadziło dwoje drzwi – od południa i zachodu. Cyborium w głównym ołtarzu zawierało dwie puszkę – cynową i srebrną na komunikanty oraz woreczek na Najświętszy Sakrament zanoszony chorym; w zakrystii znajdowało się potrójne naczynie na oleje święte, w środku świątyni zaś umieszczona była kamienna

chrzcielnica. Kościół nadal posiadał na wyposażeniu liczne szaty liturgiczne, przechowywane w zakrystii. Stan dachów, zarówno samej świątyni, jak również dzwonnicy i kostnicy, uznawano za dobry.

Podczas wizytacji z roku 1610 (przeprowadzonej za rządów bpa Piotra Tylickiego), prócz wyliczenia stosunkowo bogatego wyposażenia stałego (m.in. 4 ołtarzy) i ruchomego (monstrancja z połączonym melchizedekiem, połączone krzyże srebrne, szaty liturgiczne), zwrócono uwagę na konieczność naprawy przeciekającego dachu, zakupienia nowego tabernakulum lub zabezpieczenia starego przed wnikaniem doń kurzu przez ażurową kratkę, wyrównanie podłogi na chórze, a także naprawy zniszczonych ksiąg liturgicznych. Podkreślono również konieczność prowadzenia odrębnych ksiąg chrztów i ślubów.

Wizytacja z roku 1618 stwierdzała z kolei obecność czterech konsekrowanych ołtarzy, znacznej liczby szat liturgicznych, trzech srebrnych i połączonych kielichów, a także srebrnej, częściowo połączanej monstrancji z melchizedekiem, srebrnego krzyża z pasyjką i połączonymi wizerunkami czterech ewangelistów, jak również dwóch innych srebrnych (w tym jednego wysadzanego kryształami).

Druga świątynia zgłobieńska powstała w połowie XVII wieku i została konsekrowana 19 czerwca 1678 r. przez sufragana krakowskiego Mikołaja Oborskiego.

W 1741 roku wzniesiony został trzeci, murowany kościół, fundowany przez wojewodę krakowskiego Teodora Lubomirskiego. Nie posadowiono go jednak dokładnie w miejscu poprzedniego, lecz obok, a miejsce dawnej świątyni zaznaczono, wystawiając na nim pamiątkową kapliczkę murowaną. Zachował się jego opis, sporządzony w języku polskim w dniu 8 maja 1763 r. na okoliczność wprowadzenia doń nowego proboszcza Wojciecha Surowińskiego. Zgodnie z nim budynek, podówczas jeszcze nie konsekrowany, był jednonawowy, kryty gontem, z wieżyczką, w której umieszczono sygnaturkę pochodzącą z dawnego kościoła. Sklepioną kruchtę oświetlały dwa okrągłe okienka zaopatrzone w kraty. W środku znajdował się ołtarz z obrazem św. Andrzeja Apostoła. Do mensy ołtarzowej prowadziły trzy stopnie. Zamykane na zamek drewniane cyborium wykonane było z drewna i pomalowane na kolor orzechowy. W świątyni znajdowały się ponadto 4 niekonsekrowane ołtarze boczne z przenośnymi ołtarzami. Nosiły one wezwania: Jezusa Ukrzyżowanego, Najświętszej Panny Maryi, św. Anny (uszkodzony) oraz św. Antoniego. Do kamiennej chrzcielnicy wiodły drewniane stopnie pomalowane na czarno. Ambonę w kolorze białym i fioletowym ozdabiała figura św. Jana Nepomucena i wyobrażenie Ducha Świętego. Do wyposażenia należała także solidna, zamykana szafka

dębowa na oleje święte, jak również stojące przy ścianach dwa konfesjonały w kolorze orzechowym. Chór wsparty był na dwóch słupach drewnianych. Wiodły doń skryte w murze kręcone schody. Stojący tu dziesięciogłosowy instrument organowy (pozytyw) był niesprawny. Ściany kościoła od wewnątrz pokrywała polichromia. W zakrystii umieszczona była szafka na paramenty liturgiczne, oratorium oraz lawaterz (miejsce obmycia dla kapłanów) i niewielki skarbiec z szafami i szafkami na sprzęty liturgiczne. Na wyposażeniu świątyni znajdowały się liczne szaty (ornaty, kapy, alby), naczynia i księgi liturgiczne (mszały, agendy, gradual, antyfonarz, bliżej nieokreślone dzieło św. Hieronima, postylla i katechizm).

Z zewnątrz budynek kościoła pokryty był tynkiem, choć po dwudziestu z górą latach funkcjonowania świątyni wymagał on już naprawy. Obok budynku kościoła wystawiono dzwonnice, która mimo podmurowania była, jak zaznaczano, w niezbyt dobrym stanie z uwagi na uszkodzenia konstrukcji drewnianej przez wilgoć. Spośród czterech dzwonów jedynie trzy nadawały się wówczas do użytku. Ówczesny cmentarz był wprawdzie w dość dobrym stanie, lecz cmentarna kostnica była zalana wodą wskutek wylewu pobliskiej rzeczki.

Po trudnych dla parafii i Kościoła czasach rozbiorów kościół zgłobieński dopiero w drugiej połowie XIX wieku, za sprawą ówczesnych proboszczów (m.in. ks. Józefa Kilara) i ofiarności parafian, doczekał się poważniejszych prac remontowych (renowacja i wzmocnienie sklepień, wymiana pokrycia dachowego z gontu, otynkowanie dzwonnicy).

Churches of the parish of Zgłobień in the light of the Old Polish visitation records

The article presents the history of the parish church and other churches in Zgłobień along with their equipment on the basis of the Episcopal visitation records from the period of the First Polish Republic.